

Lea Joskitt

Kertomusperinteen erikoispiirre: Lagus-kaskut

Johan Henrik Lagus (1816–1896) toimi Sumiaisten kappalaisena ja varapastorina aikana, jolloin ihmisten elämänmenoon kuului kirkossa käyminen sunnuntaisin ja jolloin pappi seurakunnan päänä ja usein ainoana pitäjän oppia saaneena henkilönä oli ehdoton auktoriteetti. Hänen virkakautensa Sumiaisissa alkoi v. 1853; sitä ennen hän oli ehtinyt palvella kirkkoa eri puolilla kotiseutuaan Itä-Suomea lähes kymmenen vuotta ja avioitua aatelisen luutnantintyttären Maria Karolina Pistolekorsin kanssa.¹ Lagus oli Sumiaisten pitkäaikaisin pappi: hän oli virassa 43 vuotta eli kuolemaansa saakka vuoteen 1896. Hänen kuolemansa jälkeen Sumiainen lakkasi olemasta Laukaan kappeli ja muodosti oman seurakunnan. Päätös tästä tuli tosin voimaan vasta v. 1907.²

Lagukset olivat eräs Suomen kuuluisista pappissuvuista. Kirkon palveluksessa heitä oli toiminut jo 1700-luvulla, ja yhtenäinen linja ulottuu aina 1900-luvun alkuun saakka.³ Johan Henrik oli sukuhaaransa viimeinen pappi, sillä hänen lapsistaan ei kukaan jatkanut isänsä uralla.⁴

Edellä esitetyt hakuteostiedot Laguksen elämästä ja toiminnasta ovat niukat. Seurakunta-artikkelissa hänestä puhutaan lisää (s. 00). Hänen huomattavaa merkitystään kuvaa osaltaan se, että perimätieto Sumiaisissa ja lähipitäjissä kertoo hänestä paljon ja värikkäästi. Seuraavassa onkin tarkoitus valottaa Sumiaisista kenttätöretken aikana kesällä 1977 kerätyn⁵ sekä aiemmin tallennetun aineiston⁶ avulla sitä suullisen perinteen erikoisalaa, jolle papeista kertovat jutut, kaskut ja tarinat sijoittuvat. Samalla kun kirjataan jälkipolville aitoa sumialaista kerrontaa, pyritään selvittämään yhdellä kulttuurin osa-alueella sitä valtaisaa muutosta, jonka kouriin on joutunut myös henkinen perinne sitten »Laguksen aikojen».

Varapastori Johan Henrik Lagus oli ankara, mutta huumorintajuinen sumialaisten sielunpaimen 43 vuoden ajan. Hänen kuvansa on saanut arvoisensa paikan seurakuntasalissa, joka Laguksen aikana palveli kirkkoherran asuntona. Kuvan omistaa Sumiaisten seurakunta.

Keskeisiä ongelmia ovat tällöin seuraavat: 1) miten suullinen perimätieto kuvaa Lagusta kirkollisessa roolissaan 2) millaisia selitysmalleja on sovellettavissa Lagus-tradition syntyyn 3) mitä perinteen lajeja sisältyy Laguksesta kertovaan aineistoon ja onko siinä havaittavissa laadullisia tai määrällisiä muutoksia 4) millaisia yhteisöllisiä tehtäviä tämän aineiston perusteella näyttäisi olevan papeista kertovilla jutuilla.

LAUMANSA PAIMEN

Saarna ja kuulutukset pilan kohteina

Jo Laguksen tulo seurakuntaansa on antanut aiheen pieneen kaskuun:

»Kun Lagus tuli Sumiaisiin vaalisaarnaa pitämään, ei häntä luonnollisesti monikaan tuntenut, tuskin kukaan. Mennessään Tuiskulan torppaan janoissaan vettä ryypäämään saattoi hän siis esittää itsensä muka Karjalan kuohariksi. Mutta Tuiskulan emäntä ei sentään alentunut kuoharille vettä kiikuttamaan vaan tokaisi äkäisesti: – Eikö Karjalan kuohari tiää, että kaivossa on kappi ja lähteessä lippu. Hörpi sieltä.»⁷

Pastuurska Karolina Maria Lagus s. Pistolekors edusti 1800-luvun lopulla Sumiaisissa harvinaista aate-lissäätyä. Hänen kerrotaan parantaneen taitavasti tau-teja rohdoilla, joita hän ke-räsi luonnosta ja hankki ap-teekista Jyväskylästä. Kuvan omistaa Sumiaisten seura-kunta.

Nimitys Karjalan kuohari on kansan suussa ilmeisen hyvin luontunut kuvaamaan Lagusta, koska se on ollut pontimena toiseenkin juttuun.

»Sitten kerran jouluoamuna, ku kirkko alako kuuvelta ennen vanhaan, ihmisiä männee kirkkoon ja pappia ei kuulu. Suntia ol sitte männä siihen pappilaan ja sanona, että tääläkö sinä Karjalan kuohar oot ja ihmisiä tulloo kirkkoon eikä pappia kuulukaan.»⁸

Haastateltavien mukaan Lagusta kutsuttiin Karjalan kuohariksi, koska hän oli kotoisin Karjalasta, ja koska sieltä tulivat myös halveksitussa kuoharin ammattis-sa toimivat laukkuryssät.⁹ Maaseutuyhteisöissä oli yleensäkin tapana antaa vä-hänkin näkyvämmille henkilöille korkonimet erottamaan heidät tavallisesta rah-vaasta.

Edellisen kaskun perusaihelma 'pappi unohtaa pyhäpäivän' ei tietenkään rajoitu vain Lagukseen, vaan on eri muunnelmina erilaisin jatkomotiivein liitetty lukuisiin muihinkin pappeihin. Niinpä esim. teoksessa Suomen kansan kaskuja siitä on kolme toisintoa.¹⁰

On luonnollista että monet Laguksesta kerrotut jutut tai muistelmat sijoittavat hänet saarnastuoliin ja varsinaiseen ammattiinsa. Tosin papit tuona aikana 1800-luvulla oman kirkollisen työnsä ohella hoitivat monia yhteiskunnallisia tehtäviä.¹¹

Jumalanpalveluksessa on kaksi osaa, jotka ovat olleet erityisen alttiita huumorin välikappaleita, nimittäin saarna ja kuulutukset. Yhtäpitävästi muistelevat kaikki haastateltavat kuulleensa moitittavan Laguksen ylipitkiä saarnoja, niin että kuulijoiden oli muka tehtävä tarpeensa kirkon eteiseen. Tupakkamiehet pistäytyivät ulos kesken kirkkokomennon tyydyttämään tupakantuskaansa ja isännät syöttämään hevosiaan.¹² Jumalanpalvelus häiriintyi. Laguksen kerrotaankin ärähtäneen: »Suntia määk panemaan ovet kiinni, ettei lampaat peäsek kar-kuun.»¹³ Jopa hän sai kirkkoraadin uusimaan vanhan päätöksen ovien lukitsemisesta jumalanpalveluksen ajaksi, semminkin kun nämä häiritsijät olivat »enämmiten kotosin» Laukaan, Rautalammin, Saarijärven ja Viitasaaren pitäjistä, joiden Sumiaisten puoleisilta kulmakunnilta käytiin Lagusta kuulemassa.¹⁴ Kertomus ovien lukitsemisesta ei ole ollut tarpeeksi kiehtova antaakseen aiheita kiteytyneen kaskun muotoilemiseen, vaikka muistitieto on säilyttänyt pappisaiheeseen hyvin soveltuvan Raamatun lammas ja paimen -vertausta mukailevan repliikin.

Samaa motiivia paimenesta ja hänen laumastaan hyödyntää seuraava kulkukasku¹⁵:

»Eräänä tuomiopäivänä mainitaan Laguksen lausuneen saarnassaan tähänkin tapaan: »Rakkaat sumialaiset! Kun minä astun viimeisellä tuomiolla tekemään tiliä teidän sielustanne ja minulta kysytään: missä ovat sinun lampaasi, Lagus? niin mitä voin minä muuta sanoa kuin: Herra, mistä minulla on antaa sinulle lampaita, kun sinä annoit minulle vain haisevia vuohipukkeja.»¹⁶

Sumiaisissa tavataan kaksi muutakin saarnatekstejä siteeraavaa kaskua Lagukseen kiinnittyneinä, mutta samat repliikit on sijoitettu varsin yleisesti muidenkin nimeltä mainittujen tai anonyymien pappien suuhun. Toisessa papin kiusanhengenä esiintyvät kirkonkylän tai suntion pojat, jotka panemalla ampieispesän saarnan alussa papin kasukan alle saavat tämän toteamaan seurakunnalle: »Suu pursuais täynnä Jumalan sanaa, mutta perse on täynnä perkeleitä.»¹⁷ Toisessa kaskussa muuan torppari tai kirkkoon poikennut kulkumies osallistuu jumalanpalvelukseen vastaamalla papin retoriseen kysymykseen. Saarnan aiheena olivat enkelin sanat Hagarille: »Kustas tulet ja kuhunka menet?» Eri toisinoissa vastauksen paikkakunnat vaihtelevat: kulkumies saattaa sanoa esim. tulevansa Joensuusta ja olevansa matkalla Varkauteen. Sumialaisessa versiossa torppari Jämsen ilmoittaa tuovansa Renssin talon nuoria herroja lomalle Turusta.¹⁸

Saarnojen kiteytymät, ydinajatuksukset, väännökset ja pilasaarnat kuuluvat pappisperinteen keskeiskompleksiin. Tämä on luonnollista, sillä juuri saarnassa pappi voi osoittaa sanallisen taituruutensa puhumalla ilman kirjoitettua tekstiä. Mahdollisia todella sattuneita lipsahduksia seurakuntalaiset ovat mieluusti lisäilleet ja kärjistäneet. Laguksesta mainitaan, ettei hän ollut lahjakas saarnaaja, vaikka pitikin kansaa kirkossa pitkälle iltapäivään.¹⁹ Osittain sen vuoksi varmaankin vain harvoja saarnasitaatteja on säilynyt muistitietona jälkipolville. Erityisesti hänen toimittamansa viimeinen jumalanpalvelus on tässä suhteessa erikoisasemassa. Sen jälkinäytös (eräissä toisinoissa esinäytös) muodostaa jumalanpalveluksessa

noudatetulle seremonialliselle käyttäytymiselle jyrkän vastakohdan. Tapausten kulku on perimätiedon mukaan seuraava:

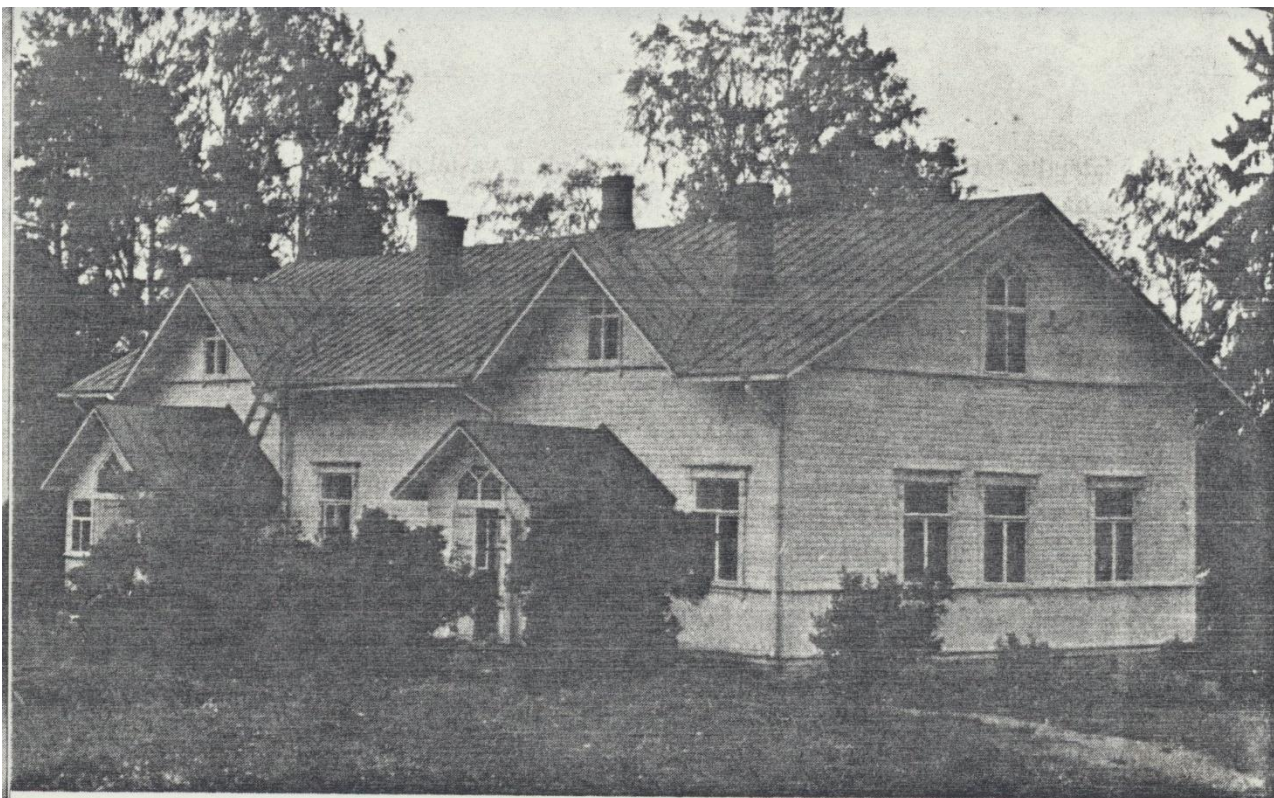
»Se ol viimeinen reissu Laukuksela Sumiaisten kirkossa. Se ol kuuluttana etellisenä sunnuntaina, että hän ite haluas vielä kerran pittee kirkkokomennon. Se ol sitä kuolemantaotia sillon jo ollu ... ni sitä ol renkpoeka ollu sitte viäntämässä rekkeen, että tuuva kirkkoon hevosela ... se ol ollu köntyllään rein vieressä siinä sitte ja siinä ol ollu joku Maukonen nimeltään sitte joku höyli mies. Se ol juossunna aottamaan, ku ei se renkpoeka näöttänä suavan sitä Laukusta rekkeen. Ni se ol Laukus sanona, että en tarvihtek Maukosenk apuja ... No sehän ol Maukonen vähän niinku hätkähtänä ja poestuna poes siitä sitte ja se ol aekasa reuhunna ja siltä ol tullu jo heikkoki pöksyyn kuulemma jo siinä rytäkässä sitte ... Viimen ol sanona Laukus, että Maukonenk tule aottamaa ... Se ol Maukonen höylinä miehenä toeseen käspuoleen kiinni ja roahasivat sen rekkeen. Ja se ol ollu kontusillaan siinä reissä sillä laella polovillaan ja renkpoeka ajana sen sitte siihen kirkon oven etteen, ni se ol joku kysynä toas sen tuttu, sen Laukuksen, että no, minkätähen kirkkoherra ei istu. Ni se ol sanona, että istuppas itek ku on huonot housussa.»²⁰

Varsinaista saarnaa Lagus ei sitten kyennyt enää pitämään, mutta lausui jäähyväisiksi seurakunnalleen: »Kukas on hän jokak korvestak tulee ja nojaa ystäväänsä!» tai »Kun minäk tulink omillenk eikäk minunk omank ottaneetkaank minuvak vastaan».²¹

Saarnan ja muun sananjulistuksen ohella vetivät entisaikaan ihmisiä kirkkoon kuulutukset: ei vain kirkolliset vaan myös maalliset asiat pappi julisti saarnastuolist. Leukavat seurakuntalaiset saattoivat vielä puheissa lisäillä kuulutusten kohteen arvottomuutta tai tahallaan sujauttaa kuulutusten joukkoon sopimattomia asioita,²² jotka pappi rutiininomaisesti luki. Laguksen koomiset kuulutukset koskevat arvottoman tai mahdottoman asian katoamista. Niinpä ilmoitettiin hävinneeksi mm. »veäntimen reikäk pappilan tuvan seinästä»²³ tai itseltään pastorilta »piiskak, jossa oli niinestä letitetty siima ja koivusta kokkaperävars. Joka hyvä ihminen löytää, niin pitäköön itellään.»²⁴ Edelleen peräänkuulutettiin kirkkoherran rouvan vyötaskua, josta annettiin tarkat tuntomerkit: »Se on keskeltä punanen, reunoista musta ja siinä on punanen kiel ja kielen nenässä valakonen nappik.»²⁵ Vanhat kuulutukset olivat todella edellä esitetyn kaltaisia: ensin mainittiin kadonnut esine, sitten tuntomerkit ja sen jälkeen seurasi fraasi »jos kuka hyvä ihminen» jne.²⁶ Niiden huvittavuus on siten vuosien myötä vain lisääntynyt, sillä koomisen kohteen ohella hauskuuttaa kuulijaa myös niiden muotokieli.

Kasteesta hautaan

Jokasunnuntaisen jumalanpalveluksen ohella papin virkatehtäviin kuuluvat, ihmiselämän merkkipäiviin liittyvät toimitukset ovat jättäneet jälkiä perimätietoon. Laguksen ilmeinen omapäisyys näkyy niissä monissa kaskuissa, joita eri toisintoina kerrotaan hänen käyttäytymisestään lapsia kastaessaan.

Sumiaisten vanha pappila oli käytössä jo Laguksen aikana. vaikka sitä v. 1898 on jatkettu kahdella päätykamarilla ja toisella eteisellä. Nykyisin sen suojissa ovat seurakuntakoti ja diakonissan asunto. Ruustinna Maija Veijolan omistama kuva.

»Sumiaisten pappi Lagus'sella oli useita poikia, mutta vain yksi tytär, jonka nimi oli Lyyti. Ja sen takia ei pappi ristinyt muiden lapsia Lyytiksi, ei ainakaan köyhien lapsia. Aina kun kirjoitettiin kastettavaksi, ei hän sanonut mitään Lyyti nimeä vastaan. Kastaessaan hän vaihtoi tuon nimen aina Liisaan. Ja sillä tavalla syntyivät useat Anna-Liisat, Hilma-Liisat, Iita-Liisat.»²⁷

Laguksen ainoa tytär oli todella Lydia Karolina Johanna. Siksi eräät toisinnot väittävät Karoliina-nimenkin olleen kiellettyjen listalla; olihan se hänen vaimonsakin nimi.²⁸

Sumiaisten seurakunnan kastettujen luettelot ajalta 1855–1890 osoittavat Karoliinoja ja Lydioita kastetun, mutta kuitenkin sangen harvoja. Sen sijaan Johan tai peräti Johan Henrik eli Laguksen etunimet ylittivät suosiossa kaikki muut lähes jokaisena tarkistettuna vuonna.²⁹ Myös papin poikien nimet ovat herättäneet ihmetystä sumialaisissa, sillä ne olivat niin erikoisia, että ne suorastaan houkuttelivat muotoilemaan nimiväännöksiä.

»Niillä (Laguksilla) ol pikkunen vauva sitte. Yksi emäntä män sitä kahtomaan. Kysynä rouvalta sitte, että mikä tämän lapsen nimi on. Ni se ol sanona: 'Sakken Juljus Hilarion.' 'No, voe ihme, enhän minä oo tuommosta nimmee kuullu ikänä. Vae että Katkes Nuljus.' Eikä antana periks. Rouva sano monta kertoo, että ei kun Sakken Juljus. Niin toenen vuan että vae Katkes Nuljus.»³⁰

Kertojan tarkoittama poika oli Jacques Julius Hilarion (1856–1920).³¹

Kinkerit ja rippikoulu olivat ne opetustoimen muodot, joiden avulla kirkko istutti kansalaisiin Raamatun ja muun kristinopin tuntemusta. Ainakin niille jokaisen seurakuntalaisen oli saavuttava, ja siten pakko joutua henkilökohtaiseen kosketukseen sielunpaimenensa kanssa. Sen vuoksi saattaa oudoksuttaa, etteivät nämä juurikaan ole jättäneet kaskunomaisia aineksia Lagus-traditioon, vaikka muutoin kinkeri- ja rippikoulukaskut muodostavat pappisperinteessä yhtä merkittävän osan kuin saarna- ja messukaskut.

Samaa jäykkäniskaisuutta kuin kastaessaan osoitti Lagus rippikoulun pitäjänä. Vielä 80 vuotta Laguksen kuoleman jälkeen haastatellut kuvasivat häntä ankaraksi varsinkin niille rippilapsille, joiden vanhempien kanssa hän oli riidoissa tai jotka eivät jaksaneet pitää muistissaan koko katekismusta. He saivat palata seuraavana vuonna yrittämään uudestaan,³² kuten kävi Piisin Miinalle: »Piisin Miinan piäk, se onk ku hapankappak. Siihe ee kyllä tartu minkäänlaenen asia. Tuu ens vuona uuvestaan.»³³

Pari yleisten rippikoulukaskujen aihetta tavataan Lagukseen liittyneinä. Toinen niistä perustuu kielelliselle väärinkäsitykselle³⁴, kuten useimmat tämän ryhmän kaskut, toisen perusaiheena on väite papin lahjomisesta härällä, jotta rippikoulua käymätön »ison talon poika Raatijanmäeltä» pääsisi avioliittoon.³⁵ Tavallisemmin lahjomismotiivi kaskuissa esiintyy kyllä erään toisen virkamiehen, nimittäin tuomarin, yhteydessä.³⁶

Peiponlahden veneonnettomuus 4.7. 1880 ja kaksi päivää myöhemmin pidetyt hautajaiset ovat ainoita Lagus-perinteen traagisia aiheita. Hautausaattoveneiden törmätessä yhteen lähellä venetalasta hukkui perimä- ja lehtitietojen mukaan 17 (mainitaan myös luvut 13, 14 ja 15) henkilöä, joista suurin osa rautionmäkeläisiä.³⁷ Onnettomuuden uhrien 1965 paljastettu muistokivi Sumiaisten hautausmaalla sisältää 13 nimeä. Neljän uhrin sanotaan olleen kotoisin nykyisen Konneveden puolelta ja jääneen siksi mainitsematta kivessä.

Laguksen hautausaarnasta on traditio säilyttänyt katkelman, joka kuvaa hänen suhtautumistaan onnettomuuden kohtalonomaisuuteen: »Helevetti aokas kitasa ja nielas seihtementoista raotionmäkeläistä.»³⁸ Ajan tavan mukaan seipettiin tapauksen muistoksi myös arkiveisu.

»Ol' Peiponlahden pinta
jo peili tavallaan
muistuttaen murheellista
tuloa Tuonelaan.

Kirkkaana päivä koitti
se päivä heinäkuun,
mutt' ennenkuin ehtoo voitti
jo sorti suru suun.

Perimätieto voi saada tukea esineistöstä. Peiponlahteen v. 1880 hukkuneille on pystytetty muistokivi Sumiaisten haustausmaalle. Valok. Lea Joskitt 1977.

Se hautausseen kaatoi
venheistä aaltoihin
ja murheäänät kaikui
tie'oksi kaikille.

Kirkossa pappi Lagus
hän saarnas' voimalla
mainiten tuonen nielleen
viistoista sielua.»³⁹

Leipää ja särvintä

Papin ja seurakunnan suhteissa eniten kitkaa lienee saanut aikaan sielunpaimenelle maksettava palkka. Katolisena kautena talonpojan oli luovutettava kymmenesosa l. kymmenykset viljastaan kirkon käyttöön. Tästä meni kolmannes piispalle, kolmannes paikallisseurakunnan kirkolle ja loput kirkkoherralle. Uskonpuhdistuksessa kaksi ensimmäistä peruutettiin kruunulle, mutta kirkkoherran palkka jäi ennalleen seurakunnasta luontaistuotteina kerättäväksi. Määräsuuruisen palkan lisäksi pappi sai seurakuntalaisilta aprakoita l. sumialaisittain *soatavia* (saatavia).

Ne olivat alkuaan vapaaehtoisia,⁴⁰ mutta kertojien muistissa pakollisia tai ainakin asiaan kuuluvia.

Gunnar Suolahti on tutkimuksissaan päätenyt johtamaan kirkon verojen ja muiden saatavien kantoajat ja -tavat jo pakanuuden ajalta. Vanhat kansanomaiset satojuhlat, esim. joulun, Olavin, Laurin ja pyhäinmiestenpäivät, kirkko omi tarkoituksiinsa sopiviksi veropäiviksi, koska silloin talonpojan laarit olivat täynnä.⁴¹

Sumiaisissa kappalaisen palkka koostui viljasta, leivästä, voista, lihasta, kalasta, villasta, pellavista, hampuista ja heinistä. Erikseen kannettiin vielä tuotteita Laukaan kirkkoherralle, joka oli Sumiaisten kappeliseurakunnan päämies.⁴²

Jos oli papin palkka tarkkaan määritelty, niin olivat myös saatavat ainakin Laguksen aikana: »Esmerkiks saunavihtoja pit olla. Ja ne ei soaneet olla veärävarpusia eikä pitkäritvaisia. Ne pit olla pehmosia eikä jäökkävarpusia, ehottomasti raovaksisia.» Seurakuntalaiset luovuttivat saatavat vasten tahtoaan. Velvollisuudesta yritettiin laistaa mm. antamalla vain lehmän etujalkoja, jotka olivat pienempiä ja vähälihaisempia kuin takajalat. Lagus saikin aiheen ihmetellä, miten sumialaisten lehmät yleensä pysyivät pystyssä pelkillä etujaloilla.⁴³

Osan palkastaan pappi sai virkatalosta viljelemällä maata ja kasvattamalla karjaa. Tunteaton taiteilija on ikuistanut Peiponlahden rannassa laitumella käyskentelevät pappilan lehmät pieneen akvarelliin, joka on alkuaan somistanut Laguksen pappilaa. Omistaja Maija Hatanpää, Jyväskylä. Valok. Jussi T. Lappalainen 1978.

Varsinainen palkka piti seurakuntalaisten tuoda papille, mutta saatavansa pappi itse kävi keräämässä tai keruutti palkollisillaan. Laguksen keruumatkat ulottuivat jopa seurakunnan rajojen ulkopuolelle nykyisen Konneveden (silloisen Rautalammin), Särkisalon ja Kärkkäälän kyliin. Osa näiden kylien taloista käytti Sumiaisten papin palveluksia ja osallistui myös hänen palkkansa maksuun. Tällaisia taloja kutsuttiin *lupaustaloiksi*.⁴⁴ Kuuluisin Laguksen saatavamatkoista suuntautui perimätiedon mukaan joko Rautionmäelle Aittomäen taloon tai Rautalammin puolelle Särkisalon tai Pyhälahden kylään.⁴⁵ Tapauksesta kertova kasku on Lagus-tradition suosituin tuote: useimmat haastateltavat kertoivat sen spontaanisti ja samaa kaavaa noudattaen. Vain talojen nimissä oli poikkeamia.

»Sillon ku tämä Pyhälahti kuulu Raotalampiin sillon Laakuksen aekana. Ni se ol kulukena sielä Pyhälahessa soatavilla, ku ne käv sieltä Sumiaesissa kirkossa. Nin tuota isäntä ol sanona, että nyt kirkkoherra tulloo, hän männöö piiloon. Kammarin ov ol auvena pirttiin, että siihen jae semmonen sola. Ni se män oven taa piiloon, mutta kengät jae näkyviin. Rovasti kysynä sitte, että onko isäntä kotona. Ne ol sanona, että ei oo, vaekka kaecki ties, että se on piilossa. No, annappas olla. Niille synty sitte laps ja veivät lasta kasteelle, nin Laakus sanona: 'Enk tunne miestä. En oo nähä ku soappaan käret'.»⁴⁶

Kertoja M-1904:n toisinnossa 'Laukust' matkaa veneellä Kolarin taloon, joka on Kolarinsaarella Keiteleen puolella 40 km:n vesimatkan päässä kirkonkylästä, ja lohduttaa soutajiaan: »Jo alakaak Kolarin kalakukkok näkyväk!» Rautalampilainen Laguksen virkaveli ei varmastikaan katsonut suopeasti tämän liikehtimistä hänen apajillaan ja muistutti tätä seurakuntansa rajoista. Haastateltu N-1898:n mukaan Lagus kosti lähettämällä Rautalammin pastori Virkkusen luettavaksi seuraavanlaisen kuulutuksen: »Sumiaisten papilta on kadonnut koira. Sillä on valakonen sepele kaulassa ja tuntee ihtesä nimeltä Virkku.»

SANAN JA HENGEN ASEET

Juonikko mies

Kansa piti esimiästään ankarana ja 'juonikkona' miehenä; sielunpaimen taas puolestaan laumaansa raakana ja oppimattomana. Karkeistaen näin voidaan kuvata Laguksen ja sumialaisten suhdetta suullisen ja osin kirjallisenkin todistusaineiston valossa. Monet papin ja seurakunnan suhteissa hankausta aiheuttaneet tilanteet selittyvät sillä, että he henkisesti, sosiaalisesti ja taloudellisesti olivat eri tasoilla. Papit toimivat tuolloin paitsi kirkollisina myös maallisina johtajina ja omaksuivat ensimmäisinä uutuuksia henkisen ja aineellisen kulttuurin alalla.⁴⁷ Jopa sellainen nykynuorisosta toisarvoinen tervehtimistapa kuin kätteleminen merkitsi Laguksen aikalaisille sosiaalisen aseman osoittamista: jättämällä kätte-

lemättä papin kansliaan tulleen asiamiehen⁴⁸ Lagus osoitti hänen paikkansa yhteisön sisäisessä arvojärjestelmässä.

Kirkon ote yksilön elämästä joka alalla oli vielä 1800-luvun lopulla sangen vahva. Herätysliikkeet olivat horjuttaneet suhtautumista kirkkoon, mutta nekin kunnioittivat kirkkoa sosiaalisena, joskaan ei uskonnollisena instituutiona.⁴⁹ Sen ylläpitämä ja kansan noudattama normisto yhdenmukaisti vallitsevat käyttäytymissäännöt, joista poikkeaminen niin seurakuntalaisen kuin papinkin osalta tiesi joutumista yhteisön huomion kohteeksi. Siksi esim. kirkonmiehen alkoholinkäyttö, vaikka se olikin 1800-luvulla varsin yleistä,⁵⁰ herkästi aiheutti sanomista.

Tärkeä vaihe virkakielen muuttamisessa ruotsista suomeksi oli v. 1858 annettu asetus pitäjänkokouksien pöytäkirjojen laatimisesta pääväestön kielellä. Tämän johdosta J. H. Lagus kirjoitti vuodesta 1859 alkaen Sumiaisten pitäjänkokousten pöytäkirjat suomeksi. Kuvassa ensimmäisen suomenkielisen pöytäkirjan loppu ja kuudennusmiesten sen vakuudeksi piirtämät puumerkit. Sumiaisten seurakunnan arkisto. Valok. Gummerus Oy.

§. 3.

Tiedä' oli annettu että kappelikunnan miehet piti tuomaan hirsit kappelais puustellin uuteen johtokseen. - Nyt myöskin keskusteltiin asiasta, ja oli kappelilaisten tuuma ja päätös että yhtä aikaa pitää tuotamaan niin paljon hirsitä ettei puutetta tule, vaan johtoksin tarjous olis kappelinäiset, hirsien puolesta.

§. 4.

Protokolla ylösluettuna allekirjoitettiin kappelikunnan puolesta:

J. H. Lagus
Daniel Toikkala Erik Rajala

D

L

Adam Jusila

A

Laguksen kerrotaan viimeisinä elinvuosinaan sortuneen nauttimaan alkoholia liian ahkerasti, jolloin hänen apupappinsa Hotinen⁵¹ koetti estää häntä. Sumiaisissa tunnettu ja usein siteerattu Laguksen lausahdus tallensi apupapin nimen riimiin: »Kyllä oot Hotinen, mutt et oo totinen!»⁵² (< toti~tosi). Haastatelluista vain yksi oivalsi sanaleikin idean, vaikka kaikki tapauksen maininneet yhdistivät-kin sanonnan alkoholin käyttöön.

Pappia, jonka piti elää alaisiaan esimerkillisemmin saarnaamansa opin mukaisesti, arvosteltiin herkemmin kuin tavallista rahvaanmiestä. Tästä näkökulmasta Laguksenkin negatiiviset ominaisuudet – joko todelliset tai väitetyt – korostuvat perimätiedossa. Toisaalta kansa on aina suhtautunut esivaltansa edustajiin ymmärtävästi ja anteeksi antavasti. Laguksen suuhun, monen muun papin ohella, on pantu sanat: »Elä eläk niin kun pappi ellää. Eläk niin kun pappi neuvoo!»⁵³

Lagus-perinteen elinvoimaisin piirre näkyy niissä lukuisissa lausahduksissa joita edellä on siteerattu, nimittäin hänen puhettaan leimaava sanojen k-loppuisuus. Lagus oli kotoisin murrealueelta (Nurmes), jossa sananloppuinen k oli säilynyt ja kuului puheen luonnollisiin ilmiöihin toisin kuin Sumiaisissa.⁵⁴ Tällainen toiselta murrealueelta muuttanut henkilö on varsinkin entisinä aikoina joutunut kiusallisen huomion ja jäljittelyn kohteeksi eroavan puheenpartensa vuoksi. Lisäksi Laguksen äidinkieli oli ruotsi, mikä vain suomea taitavista sumialaisista oli entistäkin merkillisempää.⁵⁵

Yhteisön suhtautumista vieraspaikkakuntalaisiin, jotka poikkeavat jonkin ominaisuuden osalta heistä itsestään, voidaan selittää tieteellisellä käsitteellä *etnosentrismi*. Se sisältää sen yleismaailmallisen käsityksen, että ryhmä, johon me itse kuulumme, on kaikissa suhteissa muita parempi ja meidän käyttäytymistapamme ovat ainoita oikeita. Ryhmän ulkopuoliset tehdään naurettaviksi iivailemalla heidän tosia tai kuviteltuja ominaisuuksiaan.⁵⁶

Kansanmies voittaa Laguksen

Sepän, suutarin, maanviljelijän tai kenen tahansa ruummillisen työn tekijän työvälineistä on vaikea tehdä pilaa. Toisin on papin laita. Hän saa sananlaskun mukaan elantonsa samalla tavalla kuin koira: haukkumalla toisia.⁵⁷ Niinpä on hänen ammatinharjoituksensa keskeisalue otollinen kansanhuumorin kohde. Suomalaisessa kaskuperinteessä pilaillaan mielellään jonkin sosiaaliryhmän kustannuksella joko niin, että kaskun kärki suuntautuu yhteiskunnallisessa asteikossa ylöspäin tai aivan päinvastaiseen suuntaan eli niihin, jotka yhteisössä ovat joutuneet muutenkin hyljeksittyjen asemaan.⁵⁸

Yhden ryhmän pappiskaskuja muodostavat ne, joissa läpäisevänä teemana on osoittaa, miten tavallinen rahvaanmies, oppimaton ja sanalliseen esitykseen harjaantumaton, päihittää papin tämän omalla työvälineellä. Kirkonmiehen ottelukumppaniksi valitaan vielä mielellään henkilö, joka harvinaisemman ammattinsa

tai sielullisten ominaisuuksiensa puolesta poikkeaa keskivertotyyppistä. Pappi saattaa saada vastaansa myös oman alaisensa – rengin tai päivätyötään pappilassa suorittavan *polettilaisen*⁵⁹. Tällöin suhde papin ja palkollisen välillä on suoraan verrannollinen isäntä ja renki -kaskujen esimies – alainen -suhteeseen. Niissäkin lähes säännöllisesti isäntä saatetaan naurunalaiseksi. Kaskuien maailmassa vallitsevat toiset säännöt kuin meidän normaalissa kanssakäymisessämme. Niiden avulla voi pilkata auktoriteetteja ja hankkia tasoitusta taloudelliseen tai sosiaaliin epäsuhtaan.

Laguksen tilanne hänen joutuessaan sanasotasille ei poikkeaa yleisten kaskutyyppeiden kuvastosta. Sananvaihdon lopputuloksena hänen on pakko tunnustaa kiistakumppanilleen: »Sinä olet viisaamp ku minä!»⁶⁰ Kävellessään edestakaisin lattialla Lagus kyselee, kumpi lieene parempi, hullu vai pöllö. Puhdetöitään tekevä pappilan työmies vastaa: »Hullu on parempi. Se istuu penkillä ja kutoo verkkoa, mutta pöllö kävelee lattialla ja kyselee joutavia.»⁶¹

Karvaan tappion Lagus koki myös sattuessaan vastakkain Naurismaen talon pojan kanssa. Tämän »ammattina» oli lumppujen kerääminen. Siksi häntä kutsuttiin halventavan sävyisellä korkonimellä Rätti-Eero. Erikoislaatuinen ammatti leimasi hänet henkisiltä kyvyiltäänkin heikompiosaiseksi, mutta silti Laguksen oli tunnustettava: »Kyllä se Eero pystyk muuhunkin kuin lumppujen keruuseen.»⁶²

Aivan samoin päättyy Laguksen ja sepän ottelu siitä, mikä on turri. Turrin sanotaan olleen sellainen rauta, joka suli ahjossa liikaa. Tätä Lagus ei tiennyt, vaan tinkasi seppää selittämään hänelle. Seppä kieränä miehenä ei vastannut, mutta seuraavan kerran nähdessään papin tulevan pajalle, nosti kuuman teelmän ahjosta näkyville ja houkutteli näin tämän ottamaan sen käteensä. »Siinä se nyt on se sinun turrisi!» ja niin oli alempi jälleen kerran osoittautunut ovelammaksi.⁶³

Tunnetuimpia Lagus-juttuja on sikermä kaskuja, joissa Lagus ja tuohityöntekijä Kuhlberg ottavat mittaa toisistaan. »Kuluperin Jussi», kirkonkirjojen mukaan kesti Johan Jaakonpoika Kuhlberg s. 1848 Rautalammilla, asui Sumiaisissa Rantakylän ja Jouhtiskylän takamailla Kultapuro-nimisessä mökissä⁶⁴ ja elätti itseään tekemällä tuohitöitä. Sikermään kuuluu neljä muutamissa pikkuseikoissa toisistaan poikkeavina toisintoina kerrottua kaskua, joita päämotiivinsa mukaan kutsutaan tässä seuraavasti: suuri kontti, lehmä toverina, hallamäki ja jyvät. Kaikkien teemana on sanallinen tai muuten älyllinen mittelo kahden eri sosiaaliryhmän edustajan välillä.

Ensimmäisessä ja suosituimmassa kaskussa Lagus pyytää Kuhlbergia tekemään kontin ja antaa ohjeeksi mitat: »Teek niin iso kun tuohesta tulee!» Palkkioksi sovitaan tehty kontti täynnä ruista. Kuhlberg punoo mahtavan suuren kontin, jonka koosta perimätieto mainitsee, että siihen jo puolillaan mahtui toista tynnyriä ruista tai hehto tai kolme tynnyriä ruista. Lagus joutuu säilyttääkseen arvostuksensa täyttämään kontin, ja niin elää Kuhlberg, köyhä mies, pitkään saamallaan viljalla. Olihan tynnyri ruista nykymitoissa 146,6 l.⁶⁵

Sama kasku tunnetaan myös muualla Suomessa, mutta päähenkilöt ovat nimet-

tömiä,⁶⁶ joten saattaisi olla mahdollista, että kaskun synnyinseutu ja leviämiskeskus on ollut Sumiainen. Vaeltaessaan muualle nimet Lagus ja Kuhlberg eivät ole enää kaskun ymmärtämiselle merkinneet samaa kuin sumialaisille. Toinen selitys on se, että kysymyksessä on muuallakin Suomessa kerrottu tai jopa kansainvälinen aihe, joka Sumiaisissa on tavannut otolliset kohteet ja kiinnittynyt heihin. Kaskun sumialaiset toisinnot tuntuvat kyllä niin paikallisilta, että ensimmäinen selityskin on varteen otettava.

Lehmä toverina- ja hallamäki -motiivit perustuvat edellisistäkin enemmän sanalliselle ja tahalliselle väärinkäsitykselle. Kuhlberg tuo lehmää astutettavaksi pappilan sonnille ja ilmoittaa Lagukselle jättäneensä toverinsa ulos pakkaseen, koska tämä on niin ujo, ettei tohdi tulla likaamaan pappilan hienoja sisustuksia. Pappi haluaa ehdottomasti toisenkin »asiamiehen» lämpimään ja lähtee Kuhlbergin kanssa hakemaan sitä. Kujasta löytyy vain lehmä, ja Kuhlberg nauraa papille: »No, eehä minulla muuta ollukkaa ku tämä lehmä!»⁶⁷ Samoin Kuhlbergin kielenkäytössä »hallamäki» tarkoitti hallaa, mutta toisaalta Sumiaisissa oli Harjun talon torppa Hallamäki⁶⁸, jonka pojat olivat olleet Laguksen kiusana. Kuhlberg kertoo Lagukselle eräänä kesäamuna, että »hallamäen pojat» ovat taas tehneet tuhojaan edellisenä yönä pappilan tattaripellossa. Laguksen mennessä katsomaan tuhoja oli tosiaan tehty, mutta asialla oli ollutkin isompi herra kuin Hallamäen torpan pojat.⁶⁹

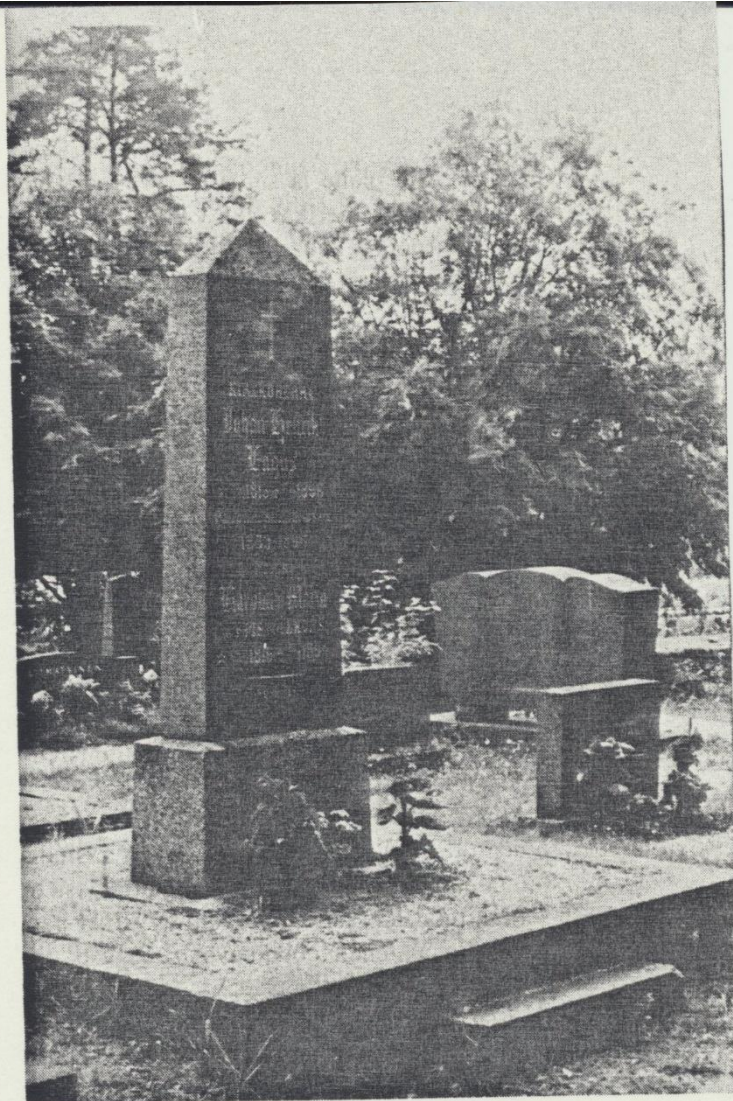
Viimeinen sikermän kaskuista sisältää aloituksen, jonka tapaisilla kiusoitteelukysymyksillä lapset hännäävät tietämättömiä: sanat ymmärretään tahallaan niiden tavanomaisessa merkityksessä.⁷⁰

»Pappi oli kysynä, että sanoppas paljonko tuo tynnöri vettää, montako kappaa se vetää. Jussi sano, että eehä se veja mittää, sehä om pakkallaa. Pappi roapi korvallistaan . . . , että mitenkäs tässä nyt sanotaan ku hän taetaa jiihä tässä keskustelussa toeselle sijalle. Sitte se kysy, että no, paljonkos se sisältää. Sitten Jussi ties, se sano sen kappamäärän ja vielä puoli kappaa päälle. Pappi sano, että nyt sinä et arvanna, että ee siihe sitä puolta kappaa sovi, että se on justiin se täys kappamäärä, mikä tuo lie ollukkaa. Jussi sano, että en usko, ennenku lähetään koettamaan. Ja nii siitä läks sitte miehet perättäen jyväättään. Ja pappi rupes ottamaan kapalla ja visusti mitattiinkin, puulla veettiin tasaseks aena päälly ja kaadettiin siihen pönttöön. Ja kun tämä tynnöri rupesj täyttymään ja ku pappi oli päin siinä hinkalossa kurkottelemassa, nii Jussi kolahutti sitä sivusta sitä tynnörijä, että se kolahti vähä lattijaan, pappi ee huomannu sitä ollenkaan. Ja niin kävi, niettä siihen mahtu sekin puoli kappaa vielä, kun jyvät laskehtivat alemmas. Pappi ee ollu tästä tietone. Ja pappi ihmetteli, että mihinkä se puoli kappaa jootu että sinä oot pannu taskuusj. Ja se tuli kokkeelemmaa taskut ja kengänvarret ja kaekki ja jyyviä ee löötyny missään. Ja niin papin tääty: »Sinä olet viisaamp ku minä!»⁷¹

Piruja ja kummituksia

Varsin vähän Lagusta koskevaa vanhempaa tarina- ja kaskumateriaalia on kulkeutunut arkistoihin. Laajin tällainen tarina on tallennettu Kansanrunousarkistoon 1930-luvulla. Sen aiheena ovat Pyykinmäen talossa mellastavat pirut. Pyykinmäki sijaitsee Syvälahden kylällä Äänekosken puolella lähellä Sumiaisten rajaa.

J. H. Laguksen ja hänen vaimonsa hautapatsas Sumiaisten kirkkomaalla. Valok. Teppo Vihola 1977.

Tarinan mukaan 1800-luvun loppupuolella Pyykinmäen talossa oli saita ja ahne emäntä, joka ei mielestään saanut koskaan tarpeeksi voita kirnutessaan. Hän ei uskonut maallisten keinojen tepsivän ja kääntyi siksi voimakkaan kaikenlaisen avun tuojan, kirkon, puoleen. Emäntä hankki ripillä käydessään kolme ehtoollisleipää, piilotti ne kaksipohjaisen kirkun pohjien väliin – ja voita alkoi tulla ylenmäärin. Jyväskylän markkinoilla sitten eräs voin ostaja ennusti isännälle: »Sinulla on nyt ollut voita yllin kyllin, mutta vuoden perästä ei sinulla ole voin murentakaan, eikä sinä ilmoisna ikänä.» Seuraavana yönä alkoivat pirut tehdä tuhojaan isännän kotona. Kun ei mistään tuntunut olevan apua, talonväki kääntyi pappi Laguksen puoleen. Tämä saapui ja kiinnitti jo hevosensa niin, että pirut eivät millään konstilla saaneet sitä irti. Porstuassa Lagusta vastaan tuli komea herra,

joka löi tätä olalle ja sanoi: »Terve, virkaveli, täällä sitä taas tavataan.» Lagus ymmärsi, antoi periksi eikä yrittänytkään karkottaa piruja. Lopulta haettiin paikalle suurnoita Hiekanpään Eero Pihtiputaalta ja hän päästi talon pirujen vaivasta. Emännälle ei voista koitunut siunausta, sillä hän ei kuoltuaan päässyt hautaan astikaan, kun jo piru hänet vei.⁷²

Kolme Sumiaisissa kesällä 1977 kuultua toisintoa mellastavat pirut -tarinasta noudattavat pääpiirteissään edellä esitettyä, mutta poikkeavat eräissä ratkaisevassa kohdassa. Näissä tarinan huippuna on nimenomaan Laguksen toiminta pirujen karkottamiseksi. Saman loppuratkaisun ovat kirjanneet kaksi tapausta muistelevaa sanomalehtiartikkelia.⁷³

Mellastavasta paholaisesta kertovilla tarinoilla on laaja kansainvälinen tausta. Jo keskiajalla useimmissa Keski-Euroopan linnoissa oli omat mellastavat paholaisensa.⁷⁴ Uskomustarinoiden joukossa pirutarinat ovat ihmeteltävän sitkeästi säilyneet kertomiskelpoisina. Niiden täytyy yhäkin vedota ihmisten uskoon yliluonnollisiin olentoihin ja niiden näyttäytymiseen paitsi esim. ufon tai muun moderniin maailmankuvaan kuuluvan ilmiön niin myös pirun hahmoisena. Kirkko on taistellut voimallisesti tätä ns. taikauskoa vastaan ja samalla vahvistanut näiden uskomusolentojen asemaa, sillä kansanihmisten terve järki sanoi, ettei olematonta vastaan kannattaisi hyökätä.⁷⁵

Papin yliluonnolliset voimat olivat kansan käsityksen mukaan verrattavissa noidan tai kansanparantajan kykyyn käsitellä vaikeita sairaustapauksia ja auttaa muutenkin normaalin toiminnan ylittävissä tehtävissä. Vielä pitkälle 1800-luvulle seurakuntalaiset monin paikoin pyysivät pappia tekemään palveluksia, jotka nykyisittäin ajatellen poikkeavat runsaasti papin toimenkuvasta.⁷⁶ Niinpä Lagus uskomustarinan mukaan paitsi voitti pirut selvitti kummittelun syyn Toikkalan talossa. Hän puhutteli rohkeasti kummitusta ja sai selville, että kummittelija oli lapsena tapettu ja haudattu lattian alle. Lagus siunasi vainajan, joka sai rauhan ja lakkasi kulkemasta kotonaan.⁷⁷ Vainajaträditio on ollut keskeinen uskomustarinoiden ja memoraattien l. omakohtaisesti koettujen, yliluonnollisen läsnäolon tai ilmestymisen kuvausten selityspästä, ja pappi yhtä yleinen kiusallisen kotona kulkijan karkottaja. Lagus eli juuri sopivasti aikana, jolloin suhde vainajauskoon ja vainajien kohteluun muuttui. Näin häneen kiinnittyi kansainväliseen kulttuuripääomaan kuuluva tarina rauhattomasta lapsivainajasta.⁷⁸

HUMORISTINEN PERINNE

Lukuun ottamatta uskomustarinoita ja muutamaa raportinomaista muistitiedon katkelmaa Lagus-träditio sijoittuu *humoristisen perinteen* laajan nimikkeen alle. Ne perinteen lajit, jotka tässä yhteydessä sopivat kuvaamaan kerronnan eri tyyppi-

pejä, ovat silloin *hupaisa muistelu*, *kasku* ja *vitsi*. Koomisia voivat olla myös laulut, sananparret, hokemaiset, sanomukset jne., mutta niitä ei voi totaalisesti lukea humoristiseksi perinteeksi, koska niiden ensisijainen funktio ei ole huvittaminen.

Perinnetuotteen taustalla on todellinen tai kuviteltavissa oleva tapaus. Kun siitä kerrotaan tarpeeksi monta kertaa, selostus alkaa karistaa yltään yksityiskohtia. Kertomus hakeutuu kohti jotakin perinteen tuntemaa tyyppiä. Hupaisa muistelu, kasku ja vitsi voidaan kuvitella lenkeiksi ketjussa, joka alkaa tapauksesta ja johtaa hupaisan muisteluksen kautta viimein vitsiin. Kuitenkin on muistettava, että hupaisan muisteluksen ja kaskun ero on häälyvä ja tulkinnanvarainen. Teoriassa ne eroavat siinä, että hupaisa muistelu on sisällöltään ja muodoltaan yksilöllisempi kuin kasku.⁷⁹ Useaa koomista tapausselostusta voi nimittää kaskuksi vasta, kun se on saanut kirjallisen asun. Samoin eri kertojilla samanaiheinen kertomus lähestyy toisinaan muistelusta, toisinaan kaskua.

Raja kaskun ja vitsin välillä on jyrkempi. Molemmat ovat lyhyitä, nasevia, yhteen kohokohtaan huipentuvia ja rajoittavat toimivien henkilöiden määrän korkeintaan kahteen. Kummankin tarkoituksena on huvittaa, mutta ne tekevät sen eri tavalla: aiheen valinta, sen käsittely ja tapahtumien paikantaminen poikkeavat. Kaskun päähenkilöt ovat maaseudun tai pikkukaupungin ammatinharjoittajia, joista arkielämän rutiinin katkaisevat tapaukset tekevät 'sankareita'. Kun kaskussa ihmiset käyttäytyvät epätavallisesti, niin vitsissä toimitaan epänormaalisti. Vitsien aihevalikoimakin on kansainvälinen ja niiden maailmasta on turha edes hakea normaalin elämän realiteetteja. Kasku antaa ymmärtää kuvaavansa todellista tapausta, vaikka totuus onkin usein kyseenalainen. Kuitenkin kaskun täytyy olla niin satuttava ja esittämiensä henkilöiden ominaisuuksia peilaava, että *se voisi olla totta*. Vitsi ei edes pyri totuuteen, vaikka senkin henkilöt saattavat olla todellisia historiallisia henkilöitä.⁸⁰ Niinpä Suomessa kerrotaan esim. presidentti Kekkonesta sellaisia vitsejä, joiden toimivana henkilönä Ruotsissa on heidän suosikkiahmonsa Bellman.

Kun kertomukset Lagukselle sattuneista kömmähdyksistä tai valaisevat esimerkit hänen huvittavista ominaisuuksistaan sijoitetaan kaavaan muistelu-kasku-vitsi, havaitaan ensimmäiseksi, että puhtaat vitsit puuttuvat. Vitsinomaisia, ts. kielelle rakentuvia aineksia sisältyy useampaankin juttuun, mutta ne ovat siinä määrin säilyttäneet sidonnaisuuden todellisuuteen, että ovat kaskuja. Muistelmanaista materiaalia Lagus-traditiossa on hieman runsaammin. Vanhimmat haastateltavat ovat olleet lapsia Laguksen vielä eläessä, joten heillä on ollut mahdollisuus säilyttää tositaapauksia referoivia muistikuvia. Valtaosa tekstiin poimituista esimerkeistä täyttää ainakin osan kaskun kriteereistä. Varsinkin sisällöltään ne ovat tyypillistyneet selviksi kaskuiksi; muoto vaihtelee kertojan mukaan, ja on joillakin melko omintakeinen. Esimerkkikaskuiksi on valittu sellaisia joiden saataminen kirjalliseen asuun kerrotussa muodossa on ollut mahdollista tekemättä suuresti väkivaltaa esittämistyyliille tai typistämällä kaskun hengelle.

Virkamiehistä pappi on Suomessa, kuten myös Baltiassa ja Skandinaviassa, pilanteon mieluisimpia kohteita.⁸¹ Nimettömän papin tilalle astuu sumialaisten keskuudessa Lagus. Suosikkiahmoksi, johon kiinnittyi runsaasti kulkuperinnettä, hän kohosi jo pitkän virkauransa vuoksi. Hän toimi sellaisena taitekautena, jolloin papin ja kirkon asema merkittävästi alkoivat muuttua. Aivan ilmeisesti myös Laguksen eräät ominaisuudet, mm. puhetyyli ja pitkät saarnat, olivat omiaan kohdistamaan pilkkakirveiden huomion häneen. Perinnetieteessä tunnetaan hahmoja, joihin on kasautunut runsaasti eri lähteistä peräisin olevaa aineistoa. Tällainen on esim. savolaisalueella piru. Se on tarinoissa tunkeutunut tehtäviin, joissa muualla Suomessa on jokin toinen yliluonnollinen olento.⁸² Aivan samoin Sumiaisissa Lagus sijoitetaan karkottamaan pirut ja kummitukset; muualla samassa tehtävässä toimivat mm. kuuluisat kansanparantajat.

Papin roolissaan pysymistä on pidetty silmällä ankarammin kuin tavallisen rahvaan, mutta aseman mukainen käyttäytyminen ei synnytä perimätietoa. Sen sijaan virkamiehestä, jossa näkyy päällimmäisenä mies eikä virka, tulee kaskujen sankari tai antisankari.⁸³

Kun Lagus panettaa kirkon ovet lukkoon, »etteivät lampaat peäsek karkuun», hänen käyttäytymisensä on ennustettavissa ja roolin mukaista. Siksi hauska tarttumarepliikki ei ole pystynyt kehittämään ympärilleen kaskua. Mutta kun rinnastetaan kaksi yllättävää asiaa, jumalanpalvelus ja ulostus (kuten tapahtuu kaskussa s. 225) poiketaan sovinnaisen käsityksen mukaisesta papin roolista. Kuitenkin tapaus on mahdollisuuksien rajoissa ja arkipäivän realismi kouriintuntuva. Kerrottu tuote on kasku, ei vitsi.

PERINNE YHTEISÖSSÄ

Omaakohtaiset kokemukset Laguksesta ja hänen ajastaan elävät enää harvojen muistoissa. Koottu materiaali sisältää toisen tai kolmannen polven perimätietoa, ja sen voi sanoa alkaneen tyypillistyä loitonnuttuaan todellisesta historiallisesta Laguksesta. Siksi kerrottuja tapauksia ei pidä käyttää todentamaan historiaa, vaan havainnollistamaan sumialaista tapaa esittää ja periyttää folklorea sekä selvittämään niitä yleisiä kehityssuuntia, joita perinteen eläminen noudattaa.

Perinne syntyy ja siirtyy vain ihmisten välityksellä ja pääosin suullisesti. Kirjallinen kertomatuote l. booklore ei tähänastisten tutkimusten mukaan pysty peittämään alleen suullista traditiota eikä luomaan uusia tyyppejä.⁸⁴ Kuitenkin se saattaa vahvistaa ja aktuaalistaa jo olemassa olevaa, mutta piilevää perimätietoa. Laguksen suosiota kuvaavat ne artikkelit, joita muutaman vuoden välein on ilmestynyt paikallisissa lehdissä. Haastateltavista useat mainitsivat lukeneensa niitä, mutta harva ilmoitti ne perimätietonsa lähteiksi.

Folkloren l. suullisen perinteen ja bookloren vertailu osoittaa selvästi, miten perinnetuotteen kirjoittaminen vaikuttaa sen muotoon. Sumialainen suullinen esitys on luonnostaan rönsyilevää ja pieniä yksityiskohtia lisäävää: kirjoitetussa tekstissä ne karsiutuvat, ja tuotetta joko tietoisesti tai alitajuisesti muokataan kaskun tms. ideaalityypin⁸⁵ suuntaan.

Samaan tulokseen johtaa perinneaineksen toistaminen. Kun tapauksesta kerrotaan yhä uudelleen, epäolennaisuudet karsiutuvat ja keskeiset kohdat korostuvat. Kuitenkaan tradition siirtäminen ei ole mekaanista toistamista, vaan monimutkainen prosessi, johon vaikuttavat mm. taloudelliset, henkiset ja sosiaaliset muutokset.

Perinnetuotteen laatuun vaikuttaa olennaisesti myös kertoja. Parhaiksi Lagus-perinteen taitajiksi osoittautuivat Sumiaisissa vuosisadan vaihteen tienoilla syntyneet miehet, joilla oli ollut kirkollisia luottamustoimia. Niinpä kirkkovaltuuston kokoukset olivat eräs tärkeä pappisperinteen leviämispiste. Koska naisia hyvin harvoin valitaan tällaisiin luottamustoimiin, heidän taitonsa kyseisen perinteen alalla jäivät muutaman poikkeustapauksen varaan. Naiset eivät yleensäkään kerro kaskuja, sillä heille on langennut kuuntelijan, siis passiivisen osallistujan rooli.⁸⁶

Myös naisten ja miesten repertoaarit⁸⁷ ja kerrontatyyli olivat erilaisia: naiset muistivat koomisia kuulutuksia ja saarnaotteita, miesten skaala oli laajempi ja ulottui historiallisista tosiseikoista mitä epäsovinnaisimpiin Laguksen suuhun pantuihin seksuaaliarvoituksiin. Naisten kertomatapaa luonnehtii sana yksi-viivainen: taitavinkin heistä toisti kertomuksensa ulkoläksyn omaisesti. Kaskujen kertomiselle olennainen ilo puuttui täysin. Miehistä parhaat taitajat nivoivat hallitsemansa ohjelmiston kokonaisuudeksi, jossa on erotettavissa pääjuoneen lomittuvia sivuaihteita.⁸⁸ Miesten paremmuutta osoittaa sekin, että jopa haastattelutilanteessa he pystyivät omaksumaan kaskunkertojan roolin.

Sumiaisiin sodan jälkeen muuttaneet siirtolaiset hallitsivat alkuperäisiä paikkakuntalaisia huonommin Lagus-perinnettä, elleivät he asuneet talossa, johon perimätieto sijoittaa tapahtumia. Eräs haastateltava sanoikin: »Ei siitä Laakuksesta enää puhuta. Se on ihan niin kun satua jo. Kuolleet jo kaikki, jotka sen kanssa olivat tekemisissä.»⁸⁹

Eräs kehityskulku, joka kuvaa perinteen sisäistämisen- ja muuttumisprosessia, käy ilmi vertailtaessa paikkakunnalla kauan asuneiden ja hiljakkoin muuttaneiden perinteen tuntemusta. Uusien asukkaiden repertoaarit olivat suppeita ja sisälsivät sellaisia kulkukaskuja, joiden huvittaminen ei perustu paikkakunnan, aikakauden tai henkilöiden tuntemukseen. Ne ovat kaskuja, jotka esittävät sankarinsa tyyppinä ilman yksilöllisiä ominaisuuksia.

Koko kansanhuumorin alue on aivan ilmeisesti muuttumassa. Kasku sopii aikaan ja yksilöille, joille konkreettinen ja käytännöllinen on läheistä: talonpojille ja käsityöläisille, maaseudulle ja pikkukaupunkiin. Vitsi on ollut kotonaan suurkaupungeissa opiskelija- ja taiteilijapiireissä, mutta sen tapaa nykyisin jo kaikkial-

ta laajalle levinneenä muotivitsinä. Se edustaa lyhyenä, kielellä leikittelevänä, nopeasti syntyvänä – ja yhtä nopeasti vanhenevana – päivän huulena ylikansallista tiedonvälitystä.⁹⁰ Kaskut kuvaavat aikaa, jolloin paikkakunnan henkinen panos syntyi itse paikalla: lapset kasvatettiin kertomalla heille läheisiin seutuihin liittyviä tarinoita, tiedot suuresta yhteiskunnasta kulkivat oman edusmiehen, usein juuri papin, välityksellä ja huvitukseksi työn lomassa kaskuiliin tutuista, paikkakunnalla ennen eläneistä erikoisista henkilöistä.

Vaikka kaskujen avulla kenties puretaankin paineita ja iloitellaan lähimmäisten heikkouksilla, ne nostattavat kuulijansa kasvoille hyväntahtoisen hymyn, »luovat huumorin sovittavaa hohdetta sosiaalisen eriarvoisuuden ylle».⁹¹ Vitsin kärkevyys taas mitataan sen ilkeydellä ja sattuvuus kuulijan remakalla naurulla.

VIITTEET

- 1 Uusi sukukirja II. Helsinki 1951, s. 344; *Akiander, Matthias*, Herdaminne för fordnä Wiborgs och nuvarande Borgå stift. II delen. Helsingfors 1869, s. 312.
- 2 *Colliander, O. I.*, Suomen kirkon paimenmuisto 19:n vuosisadan alusta nykyaikaan. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia VIII. Helsinki 1910, s. 667–668.
- 3 *Björklund, Joh.*, Suomen papisto 1800-luvulla. Erityisesti silmälläpitäen pappistarvetta ja sen tyydyttämismahdollisuuksia. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia XLII. Helsinki 1939, s. 30–31.
- 4 Uusi sukukirja II 1951, s. 345.
- 5 Haastattelut on suorittanut artikkelin kirjoittaja. Tietoja on saatu 22 henkilöltä.
- 6 Aineistoa on seuraavissa kokoelmissa: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kansanrunousarkisto (SKS); Helsingin yliopiston kirkkohistorian laitos. Suomen kirkkohistorian jaosto (HY). Lisäksi sanomalehtiartikkelit, joiden jäljittämiseksi korvaamattomana apuna on ollut Lauri Hytösen leikekokoelma. Suppea keräelmä kaskuja on Heikki E. Norosella (Suolahti), mutta valitettavasti sitä ei ole saatu käyttöön artikkelia varten.
- 7 Sisä-Suomi 15.11. 1935 »Kaskuja leikkisästä Laguksesta».
- 8 N-1885. Kesällä 1977 haastateltuihin henkilöihin viitattaessa käytetään sukupuolta (M=mies, N=nainen) ja syntymävuotta ilmaisevaa koodia sekä kirjaimia A ja B erottamaan samana vuonna syntyneitä.
- 9 M-1896 A; M-1898; M-1908.
- 10 Suomen kansan kaskuja. Julk. *Lauri Laiho*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia. 210. osa. Tampere/Helsinki 1938, s. 119–120.
- 11 *Björklund* 1939, s. 155.
- 12 M-1885; M-1890; Sumiaisten seurakunnan arkisto (SSA) II Ca1. Pitäjän- ja kirkonkokousten pöytäkirjat 1810–1870 pöytäkirja 12.12. 1858 § 3.
- 13 M-1896 A; vrt. *Kuuliala, Viljo-Kustaa*, Entisajan talonpoikaisyhteisö ja kirkko. Porvoo 1960, s. 165.
- 14 SSA II Ca1. Pitäjän- ja kirkonkokousten pöytäkirjat 1810–1870, pöytäkirja 30.3. 1818 ja pöytäkirja 12.12. 1858 § 3; SSA II Cb1. Kirkkoneuvoston pöytäkirjat 1870–1939, pöytäkirja 29.9. 1871 § 6.
- 15 Kulkukasku-termiä käytän sellaisista kaskuista, joille on osoitettavissa selviä vastineita muustakin kuin Lagus-traditiosta.
- 16 Sisä-Suomi 15.11. 1935 »Kaskuja leikkisästä Laguksesta». Tyypin 1824:6 kaskujen motiiviluettelossa Catalogues of Finnish Anecdotes and Historical, Local and Religious Legends. Toim. *Pirkko-Liisa Rausmaa*. NIF Publications No 3. Turku 1973, s. 42.
- 17 M-1909; M-1945; Kertomusperinteen opas. Toim. *Urpo Vento*. Tietolipas 67. Forssa 1971, s. 60.
- 18 Keskisuomalainen 17.7. 1964 »Torpparin vuoropuhelu saarnan aikana kirkossa»; Suomen kansan kaskuja 1938, s. 146 ja

- 148–149; Pyhä Raamattu 1 Moos. 16:8.
- 19 M-1898.
- 20 M-1909; M-1910.
- 21 M-1909.
- 22 *Kuuliala* 1960, s. 153.
- 23 M-1908.
- 24 N-1885; N-1905.
- 25 N-1885.
- 26 Keskisuomalainen 16.2. 1978 »Asiakirjalöytö Pieksämäellä. Vanhat kirkkokuulutukset löytyivät kellotapulista».
- 27 SKS Kauppinen Evert KRK 72:53. Hankasalmi.
- 28 Sisä-Suomi 15.11. 1935 »Kaskuja leikkisästä Laguksesta»; HY Sumiainen 11N Vester, Jalmar s. 1906.
- 29 SSA I C2. Syntyneitä, kastettuja, vihittyjä ja kuolleita. Nimet on laskettu viiden vuoden välein alkaen 1850 ja päättyen 1890, jolloin kirja vaihtuu. Huippuvuosi oli 1875, jolloin 40 kastetusta pojasta 14:stä tuli Johan; Sisä-Suomen Lehti 19.1. 1965 »Sumiainen – synnyinseutu. Entinen sumialainen jatkaa muistelujaan».
- 30 N-1885.
- 31 Uusi sukukirja II 1951, s. 346. Muut Laguksen pojat olivat nimeltään: Georg Edvin Adolf, Selim Johan Evert, Frithiof Henrik Bernhard, Felix Viktor Emanuel, Raynald Eliel Konstantin.
- 32 Vrt. *Kuuliala* 1960, s. 215.
- 33 M-1908.
- 34 Sisä-Suomen Lehti 23.3. 1965 »Sattui ennen Sumiaisissa».
- 35 HY Sumiainen 10N Pöyhönen, Iisak s. 1896.
- 36 Kertomusperinteen opas 1971, s. 66.
- 37 M-1913; N-1919; Keskisuomalainen 4.7. 1965 »14 henkeä hukkui 85 v. sitten». Artikkelin perustuu Herman Minkkisen s. 1896, August Korhosen s. 1861 ja Eerikki Haltusen s. 1858 haastatteluihin.
- 38 M-1913; N-1919.
- 39 ks. viite 37.
- 40 *Kuuliala*, Viljo-Kustaa, Kirjava karja, musta paimen. Helsinki 1953, s. 103–108.
- 41 *Suolahti*, Gunnar, Suomen papisto 1600- ja 1700-luvuilla. Porvoo 1919, s. 138–139.
- 42 SSA II Ca1. Pitäjän- ja kirkonkokousten pöytäkirjat 1810–1870. Pöytäkirjan 18.4. 1824 liite, joka päivätty 5.1. 1823; SSA II Ca3. Kirkonkokousten pöytäkirjat 1893–1940 pöytäkirja 17.11. 1895 § 2.
- 43 N-1899.
- 44 SSA II Ca1. Pitäjän- ja kirkonkokousten pöytäkirjat 1810–1870 pöytäkirja 11.10. 1863; *Kärkkäinen, Kaarina*, Konneveden seurakunnan toiminta. Konneveden kirja. Toim. *Martti Linkola*. JYY:n kotiseutusarja N:o 11. Kuopio 1976, s. 529–530; Keskisuomalainen 21.9. 1969 »Laguksen aikaan».
- 45 M-1896 A; M-1904; N-1899.
- 46 M-1913.
- 47 Laguksen sanotaan olleen mm. ensimmäinen vehnänviljelijä Sumiaisissa. M-1885; M-1896 A.
- 48 M-1896 A.
- 49 *Juva, Mikko*, Protestiliikkeet Suomen kirkkohistoriassa. – Teologinen aikakauskirja. Helsinki 1962, s. 192.
- 50 *Mielonen, Mikko*, Suomen papisto ja alkoholikysymys 1859–1886. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 89. Vammala/Helsinki 1973, s. 36.
- 51 Juho Hotinen toimi Sumiaisissa vt. kappalaisena 1893–1895. *Colliander* 1910, s. 667–668.
- 52 M-1896 A.
- 53 N-1919; vrt. *Järviö-Nieminen, Iris*, Suomalaiset sanomukset. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 259. osa. Helsinki 1959, s. 161.
- 54 *Kettunen, Lauri*, Suomen murteet III. Murrekartasto. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 188. osa 3. supistettu p. Helsinki 1969, kartta 28.
- 55 Näin voidaan päätellä kirkonkirjoista, joihin sarakkeeseen äidinkieli on Laguksen kohdalle ensin merkitty ruotsi, toiseksi suomi. SSA Aa 10. Rippikirjat 1890–1899, s. 197.
- 56 Kansatieteen terminologia. Jyväskylän yliopiston etnologian laitos. Jyväskylä 1977, s. 6.
- 57 M-1896 B: »Sika ja seppä tekee uuden, mutta pappi ja koira saa haukkumalla ruuan.»
- 58 *Rainio, Ritva*, Pilasadut ja kaskut. – Suomen kirjallisuus I. Kirjoittamaton kirjallisuus. Toim. *Matti Kuusi*. Helsinki 1963 s. 515.
- 59 Polettilaisiksi kutsuttiin Sumiaisissa veropäiviään tekemässä olevia torppareita, mäkitupalaisia tms.
- 60 HY Sumiainen 11N Vester, Jalmar s. 1906.
- 61 Sisä-Suomi 15.11. 1935 »Kaskuja leikkisästä Laguksesta»; Sisä-Suomen Lehti 23.3. 1965 »Sattui ennen Sumiaisissa»; M-1898.
- 62 Keskisuomalainen 30.7. 1957 »Sairaita paranneltiin pajassa. Muistelmia Sumiaisten

- Hämälänkylältä».
- 63 M-1904; Sisä-Suomen Lehti 1.12. 1961 »Tarinaa maailmansepästä»; Sisä-Suomen Lehti 16.2. 1965 »Tapahtui ennen Sumiaississa. Entinen sumialainen jatkaa muistelujaan».
 - 64 SSA Aa 10. Rippikirja 1890–1899; HY Sumiainen 11N Vester, Jalmar s. 1906.
 - 65 M-1896 A; M-1901; N-1919; Markkanen, Erkki – Nygård, Toivo – Rantatupa, Heikki Opas Suomen historian lähteistöön. Keuruu 1976, s. 126.
 - 66 Suomen kansan kaskuja 1938, s. 126.
 - 67 HY Sumiainen 11N Vester, Jalmar s. 1906.
 - 68 SSA Aa 10. Rippikirja 1890–1899, s. 150.
 - 69 M-1896 A.
 - 70 Vrt. Virtanen, Leea, Antti pantti pakana. 2. p. Porvoo 1972, s. 70–73.
 - 71 Ks viite 67.
 - 72 SKS Keurulainen, Aapeli s. 1856. Harju, O. 9. e. 1938.
 - 73 M-1896 B; M-1901; M-1918; Keskisuomalainen 23.8. 1965 »Nyt on lähdeittävä kun 'sepelkaula' on saapunut, tuumi Pyykinmäen piru»; Keskisuomalainen 21.9. 1969 »Laguksen aikaan»; vrt. Simonsuuri, Lauri, Uskomustarinat. – Suomen kirjallisuus I. Kirjoittamaton kirjallisuus. Toim. Matti Kuusi. Helsinki 1963, s. 485.
 - 74 Pentikäinen, Juha, Saarijärven uskomus- ja tarinaperinteestä. – Saarijärven kirja. Toim. Mauno Jokipii. JYY:n kotiseutusarja N:o 1. Pieksämäki 1963, s. 352.
 - 75 Laiho, Lauri, Raamattu, katekismus ja virsikirja tarinatradiotomme tukena. – Viittäjä. Helsinki 1939, s. 69.
 - 76 Suolahti 1919, s. 63.
 - 77 SKS Liimatainen Ville s. 1862. Harju, O. 2452. 1938.
 - 78 Vrt. Vilksa, Janne, Vainajan karsikko. – Sumiaisten kirja s. 00.
 - 79 Lehtipuro, Outi, Hauhon Hyömäki perinneyhteisönä. Turun yliopiston kylätutkimusryhmän julkaisuja 11. Turku 1972, s. 30–32.
 - 80 Neuman, Siegfried, Volksprosa mit komischem Inhalt. – Fabula 9 (1–3). Berlin 1967, s. 142; Röhrich, Lutz, Der Witz: Figuren, Formen, Funktionen. Stuttgart 1977, s. 6–7.
 - 81 Rainio 1963, s. 516.
 - 82 Simonsuuri 1963, s. 480 ja 484.
 - 83 Vrt. Lohman, Joseph D., The Participant Observer in Community Studies. – American Sociological Review vol. II. 1937, s. 896.
 - 84 Lehtipuro 1972, s. 45–46.
 - 85 Ideaalityyppi: tutkijan todellisuuden pohjalta luoma teoreettinen malli siitä, millainen jokin tuote ihannetapauksessa olisi. Esim. kaskun ideaalityyppi täyttäisi kaikki kaskun kriteerit. Ks. Honko, Lauri, Uskontotieteen oppisanastoa. Uskontotieteen laitos. Turun yliopisto. Turku 1971, s. 28.
 - 86 Rainio 1963, s. 523–524.
 - 87 Ne tuotteet, jotka yksilö perinteestä hallitsee, muodostavat hänen repertoarinsa l. ohjelmistonsa.
 - 88 Tällaisia kaskusikermiä ei valitettavasti voi julkaista suppeassa artikkelissa.
 - 89 N-1889.
 - 90 Knuuttila, Seppo, Pilasadut, kaskut, huulet. – Folklore tänään. Toim. Hannu Lounonen ja Kirsti Mäkinen. Tietolipas 73. Hämeenlinna 1974, s. 84–88; Neumann 1967, s. 144–145; Röhrich 1977, s. 9–10 ja 22.
 - 91 Lehtipuro 1972, s. 80.